

Textual Criticism of Persian Literature
University of Isfahan E-ISSN: 2476-3268
Vol. 14, Issue 2, No. 54, Summer 2022

 : [10.22108/RPLL.2022.130579.1966](https://doi.org/10.22108/RPLL.2022.130579.1966)

(Research Paper)

Investigating Literary and Semantic Functions of the Names of God in Persian Expressions of *Mersad al-Ebad*

Zohre Ahmadipooranari⁻
Fateme Jafarikamangar⁻

Abstract

As *Mersad al-Ebad* is a mystical book, its most important subject is theology, and the names of God are mentioned in it frequently and in different forms. There has been a lot of research on the names of God, but there is no linguistic or rhetorical research on the names of God in *Mersad al-Ebad*. In this descriptive-analytical study, the names of God in the Persian expression of *Mersad al-Ebad* are examined to determine the most widely used ones, the properties of their uses, and their semantic application. The investigation of God's names in *Mersad al-Ebad* showed that their most important property is the infrequent metaphorical names and the frequent metonymical (Majazi) ones are made particularly by derivation and pun (Jenase Eshteqaq); the most frequent cause of using God's metonymical names is the mighty of God's high position as the creator and heavenly God. From a semantic point of view, the results showed that every holy name has a specific meaning and application and some of them possess aesthetic use in *Mersad al-Ebad*. In addition, some of the names of God in *Mersad al-Ebad* are Asmae Jamali (Aesthetic Names) and Asmae Jalali (Glory Names).

Introduction

Much attention has been paid to the names of God in theoretical mysticism. In addition to mystics, philosophers and theologians have paid much attention to the discussion of the names of God (divine names) and have written many works about it. The main reason for mystic's attention to the discussion of divine names is the great emphasis of religious teachings on the names of God since based on their point of view, the knowledge of God is the ultimate aim of mysticism and progress, and the knowledge of Almighty God is achieved by knowing the divine names. Najmoddin Razi, known as Najme Daye is one of the famous mystics in the seventh century AH. His most important work is *Mersad al-Ebad men al-Mabdae El al-Ma'ad* whose subject is about religious behavior, reaching the certainty, training of the human soul, and cognition of divine attributes. In its Persian expressions, the names of God are used for artistic, rhetorical, and precise semantic purposes, which are studied in this study. The following research questions were posed:

1) What are the features of linguistic and rhetorical uses of God's names in the Persian expressions of *Mersad al-Ebad*?; 2) What special semantic functions do the names of God have in the Persian expressions of *Mersad al-Ebad*?

⁻ Assistant Professor of Persian Language and Literature, Farhangian University, Tehran, Iran (Corresponding Author Email: ahmadypoor@yahoo.com)

⁻ Assistant Professor of Persian Language and Literature, Farhangian University, Tehran, Iran

2322-5181/ © 2022 The Authors. Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC-BY-NC-ND 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Materials and Methods

This study was carried out using a descriptive-analytical method. First, the text of *Mersad al-Ebad* was read and the names of God from Persian expressions of this book were extracted to investigate what names for "God" were used. In addition to examining *Mersad al-Ebad*, the researchers of the current study have compared the use of God's names in this book and the following two books: *Resale-ye Qoshayriyye* and *Kashf al-Mahjub*.

Discussion of Results and Conclusions

The most frequent names of God in the Persian expressions of *Mersad al-Ebad* and their number of applications are Haq (350), Khoda and Khodavand (134), Hazrat (56), (Hazrat) Ezzat (55), (Hazrat) Oluhiyyat (27), Hazrate Jallat (17), Ahadiyyat (17), and (Hazrat) Robubiyyat (11). Each of the names of God has a specific semantic and rhetoric use. One of the effective factors in using the names of God is who uses the divine names and with what social and cultural status. The results show: 1) the frequent uses of the names of God, which are made through the metonymy (Majaz), especially, for the sake of derivation with the aim of glorifying the dignity of God; 2) the frequent use of many agentive names for God, the implication of which means that attributes are used for God; 3) the rareness of the use of metaphorical names for God, and 4) the omission of the name of God in some genitive expressions because the name of God has been quite obvious. The semantic use of the names God in *Mersad al-Ebad* showed that "Haq" has been used in the mystical texts but "Khoda" is less mentioned in expressions with pure mystical content. It is used in cases where God is the "creator". Also, in many cases the attributes have been used instead of the name of God because the direct reference to the name of the great God is in conflict with the rites of servitude. In *Mersad al-Ebad*, "Hazrat-e Ezzat" is one of the aesthetic names and "Hazrate Jallat" is one of the glory names.

Keywords: Haq, Khoda (God), *Mersad al-Ebad*, the Names of God, Divine Names, Najme Razi

References

1. Abedi, M. (Ed.). (2006). *Hojviri's kashf al-mahjub*. Tehran: Soroush Publication.
2. Ayinevand, S., & Niazi, Sh. (2001). The semantics of Asma Al-Hosni names. *Journal of Faculty of Literature and Humanities (University of Tehran)*, (153-154), 1-18.
3. Bol Hasani, R., & Fazli, A. (2020). A comparative study of the confinement of divine names and attributes. *Journal of Islamic Religions*, 7(14), 310-334.
4. Dehkoda, A. (n.d). *Loghatnameh (Dictionary)*. (n.p).
5. Fana, F., & Abbasi, B. (2014). *Truth and fact, two concepts and terms in Islamic philosophy and mysticism*. Encyclopedia of the Islamic World, Portal Al Haq.
6. Forouzanfar, B. A. (Ed.). (2000). *Resaleye Qoshayriee*. Translated by Abu Ali Hasan ibn Ahmad Osmani. Tehran: Elmi Farhangi Publication.
7. Fotuhi, M. (2011). *Stylistics: Theories, approaches and methods*. Tehran: Sokhan Publication.
8. Gholamrezaei, M. (2013). Majaz az didgah-e balaghat (trop perspective of rhetoric). *Journal of Rhetorical Language Studies*, 14(8), 141-168.
9. Goharin, S. (2010). *Description of Sufism terms*. Tehran: Zavvar Publication.
10. Hashemi, A. (2005). *Translation and description of jawahar al-balaghah*. Translated by Hassan Erfan. Qom: Balaghat Publication.
11. Homaei, J. (2010). *Rhetoric and literary techniques*. Tehran: Homa Publication.
12. Ibn Aqeel, B. A. (2003). *Translation and description of Ibn Aqeel*. Translated by Seyed Ali Hosseini. Qom: Dar Al-Elm Publication.
13. Kalbasi, I. (2009). *Derivative construction of the world in contemporary Persian*. Third Edition. Tehran: Institute of Humanities and Cultural Studies.
14. Kamali, M. (2009). Prohibition of divine names from the perspective of theologians, jurists, mystics. *Journal of Islamic Theology*, 67, 65-78.
15. Katibe, K., Nikubakht, N., Khazali, E., & Qobadi, H. (2019). Comparative study of the course of the Jamali names of God in mystical texts of the fourth and sixth centuries (case study: kashf al-mahjoub and ruh al-arwah). *Journal of Mystical Literature of Al-Zahra University*, 10(19),

27-55.

16. Katibe, K., Nikubakht, N., Khazali, E., & Qobadi, H. (2020). Study of the evolution of Jalali names in mystical texts of the fourth and sixth centuries (a case study in the discovery of kashf al-mahjub and ruh al-arvah). *Journal of Literary Research*, 16(64), 135-167.

17. Miri, M. (2020). Historical study of the relationship between the mystic and the divine names in the school of ibn Arabi. *Journal of Religions and Mysticism*, 52(1), 143-163.

18. Moballegh, Z. (2010). *Encyclopedia of the Islamic world*. (n.p): Portal Al Haq.

19. Nazarpur, H. (2020). Ibn Barjans approach and method in explaining the divine names. *Journal of Religion and Mysticism*, 52(1), 165-179.

20. Riahi, M. A. (Ed.) (2006). *Najme Razi's Mersad al-ebad*. Tehran: Elmi Farhangi Publication.

21. Safa, Z. (1989). *History of literature in Iran*. Fifth Edition. Tehran: Ferdous Publication.

22. Shafiei Kadkani, M. (1991). *Imaginary images in Persian poetry*. Tehran: Agah Publication.

23. Shamisa, S. (2002). *Expression and meaning*. Seventh Edition. Tehran: Ferdous Publication.

24. Shamisa, S. (2018). *Stylistics of prose*. Tehran: Mitra Publication.

25. *The Holy Quran*.

26. Zarrinkoub, A. (1990). *Following the search in Iranian Sufism*. Tehran: Amir Kabir Publication.

27. Zarrinkoub, A. (1985). *Sere Ney*. Tehran: Elmi Publication.

فصل نامه علمی متن شناسی ادب فارسی

معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه اصفهان

سال پنجاه و نهم، دوره جدید، سال چهاردهم

شماره دوم (پیاپی ۵۴)، تابستان ۱۴۰۱، ص ۸۱ - ۶۹

تاریخ وصول: ۱۴۰۰/۶/۲۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۱/۲۰

[10.22108/RPLL.2022.130579.1966](https://doi.org/10.22108/RPLL.2022.130579.1966)

(مقاله پژوهشی)

کارکردهای ادبی و معنایی اسمای الهی در عبارتهای فارسی مرصادالعباد

زهره احمدی پور اناری؛^۱ فاطمه جعفری کمانگر^۲

چکیده

مرصادالعباد کتابی عرفانی است؛ از این رو موضوع محوری آن خداجویی است و نامهای متعالی خدا در آن فراوان دیده می شود. درباره اسماء الله پژوهش های فراوانی انجام شده؛ اما تاکنون تحقیقی زبانی و بلاغی درباره نامهای خدا در مرصادالعباد صورت نگرفته است؛ بنابراین در این مقاله که به روش توصیفی - تحلیلی انجام شده است، نامهای خدا در مرصادالعباد بررسی می شود تا پرکاربردترین آنها، شیوه کاربرد این نامها و کارکرد معنایی آنها در عبارتهای فارسی مرصادالعباد مشخص شود. گزینش نامهای الهی از مهم ترین جلوه گاه های هنر واژه گزینی نجم رازی به شمار می رود و از این رو توجه ویژه ای را می طلبد. بررسی اسمای الهی در مرصادالعباد نشان می دهد که مهم ترین ویژگی کاربرد نامهای خدا در مرصادالعباد، نادر بودن نامهای استعاری و فراوانی کاربرد نامهایی است که از طریق مجاز، به ویژه با علاقه اشتقاق ساخته شده اند. از مهم ترین دلایل کاربرد بسیار نامهای مجازی خدای متعال، تفخیم و بزرگداشت مقام معبود آسمانی است. بررسی کاربرد معنایی نامهای خدا نشان می دهد که هریک از این نامهای مقدس، در جایگاه خاص معنایی به کار می رود و کاربرد برخی نامهای خدا در عبارتهای فارسی مرصادالعباد، حکم اسمای جمالی و جلالی خدا را دارد.

واژه های کلیدی

اسمای الهی؛ خدا؛ مرصادالعباد؛ نامهای خدا؛ نجم رازی

^۱ استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران (نویسنده مسئول)، ahmadypoor@yahoo.com

^۲ استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. jafarikamangar@gmail.com

۱- مقدمه

اسمای الهی از مباحث مهم در عرفان نظری است. افزون‌بر عارفان، عالمان و فیلسوفان و متکلمان نیز به بحث اسمای الهی توجه بسیار داشته و آثار زیادی درباره آن نگاشته‌اند. علت اصلی توجه عارفان به بحث اسمای الهی، تأکید فراوان آموزه‌های دینی بر اسمای حسناى الهی است؛ زیرا از دیدگاه عارفان، شناخت خدا «هدف نهایی عرفان و سیروسلوک است و شناخت خداوند متعال حاصل نمی‌آید مگر با شناخت اسمای الهی» (میری، ۱۳۹۸: ۱۴۴). عارفان با شناخت اسمای الهی به معرفت خدا می‌رسند و «بالاترین حد شناخت اسمای الهی را رسیدن به معرفت و شهود عرفانی» می‌دانند (نظریور، ۱۳۹۸: ۱۷۳).

نجم‌الدین رازی معروف به «دایه» و متخلص به «نجم» از مشاهیر متصوفه قرن هفتم است. مهم‌ترین اثر او *مرصاد العباد من المبدأ الی المعاد* است که موضوع آن بیان سلوک دین و وصول به عالم یقین و تربیت نفس انسانی و معرفت صفات ربانی است (صفا، ۱۳۶۸، ج ۳، بخش ۲: ۱۱۹۴). *مرصاد العباد* اولین کتاب صوفیه است که نثر فنی در حدی معتدل در آن دیده می‌شود؛ به عبارت دیگر، نثر این کتاب نوعی نثر موزون معتدل بین نثر خواجه عبدالله و قاضی حمیدالدین بلخی است و از این رو بین نثر مرسل و فنی به شمار می‌رود (شمیسا، ۱۳۹۷: ۱۵۴). «تأثیر کتاب *مرصاد العباد* در ادب صوفیه بعد از وی قابل ملاحظه است» (زرین‌کوب، ۱۳۶۹: ۱۰۸).

با توجه به اهمیت این اثر ارزشمند عرفانی و سبک والای آن، در این پژوهش کارکردهای ادبی و معنایی نام‌های خدا در *مرصاد العباد* بررسی می‌شود. واژه‌گزینی در برجسته‌سازی سبک نوشتار تأثیر بسیار دارد؛ اهمیت واژه‌گزینی تا آنجاست که برخی «سبک» را هنر واژه‌گزینی می‌دانند. یکی از جنبه‌های واژه‌گزینی، «نوگرای» بی و به کار نبردن واژگان «عادی» است (فتوحی، ۱۳۹۵: ۲۵۰). کاربرد اسمای الهی در *مرصاد العباد* بیانگر بلاغت کلام و نوگرایی نجم‌رازی است که در این مقاله بدان پرداخته می‌شود.

۱-۱ بیان مسئله

مرصاد العباد از شیرین‌ترین و غنی‌ترین متون صوفیانه است که غنای محتوا، زبان ادبی، لحن عاطفی و خیال‌انگیزی برخی از فصول آن، در عرصه ادبیات صوفیانه کم‌نظیر به نظر می‌آید. موضوع این کتاب مانند دیگر متون صوفیانه، خداشناسی و خداجویی است؛ از این رو در سراسر این کتاب، نام‌های متعالی خدا دیده می‌شود. به‌طور کلی شیوه کاربرد نام‌های خدای متعال در *مرصاد العباد*، توجه و کنجکاوای را برمی‌انگیزاند. مهم‌ترین سؤالاتی که در زمینه کاربرد نام‌های خدای متعال در *مرصاد العباد* به ذهن می‌آید و پاسخ آنها در این پژوهش ارائه می‌شود، عبارت‌اند از: در عبارات فارسی *مرصاد العباد*، «خدا» با چه نام‌هایی یاد شده است؟ کاربرد نام‌های خدا در *مرصاد العباد* از نظر زبانی و بلاغی چه ویژگی‌هایی دارد؟ نام‌های خدا در عبارات فارسی *مرصاد العباد* چه کارکردهای معنایی خاصی دارند؟

۱-۲ پیشینه پژوهش

در زمینه اسماء‌الله پژوهش‌های فراوانی انجام شده است؛ اما با توجه به اینکه این پژوهش، تحقیقی زبانی و بلاغی است، پژوهش‌های مربوط به موضوع مقاله، در ذیل ذکر خواهد شد:

آیینوند و نیازی (۱۳۷۹) در مقاله «معناشناسی اسماء‌الله» با پرداختن به روابط معنایی اسماء‌الله، مسائلی مانند

هم‌معنایی، چندمعنایی، تضاد معنایی، همنشینی‌ها و اشتقاق‌های صرفی اسما را در قالب یک حوزه واژگانی بررسی کرده‌اند. این تحقیق رویکردی زبان‌شناسانه دارد.

کتیبه (۱۳۹۸) در رساله دکتری خود با عنوان سیر تحول کاربرد اسماء‌الله در متون منشور عرفانی تا پایان قرن هفتم (با محوریت روح الارواح سمعانی)، کاربرد اسماء‌الله را از نظر بلاغی بررسی کرده است. در این رساله، نویسنده به این نتیجه رسیده که کاربرد اسماء‌الله از نظر بلاغت و زیباسازی متن و از نظر اندیشه، تحولی بنیادی یافته است.

بررسی پیشینه تحقیق نشان می‌دهد که تاکنون پژوهشی زبانی و بلاغی درباره نام‌های خدا در مرصادالعباد انجام نشده است.

۲- بحث

صوفیان اعتقاد دارند که برای خداوند عالم، اسماء‌الحسنی نامعدود است. عده‌ای اسماء‌الحسنی را هزار و یک اسم می‌دانند که یکی از آنها «اسم اعظم» است. حدیثی از ابوهریره نقل شده است که بر مبنای آن، اسماء‌الله نود و نه اسم است. بیشتر مشایخ اسماء‌الله را لایتناهی می‌دانند و این رقم نود و نه و هزار و یک را به اسم‌های خاص الهی اطلاق می‌کنند که در اذکار و اوراد و ادعیه از آنها استفاده می‌کنند. همچنین اسماء‌الله را به سه دسته اسمای ذاتی و صفاتی و افعالی تقسیم کرده‌اند: «اسمای ذاتی» به آن دسته از اسماء‌الله اطلاق می‌شود که مبین ذات اوست؛ مانند اسم «اول» و «آخر» و «اسمای صفاتی» مربوط به صفات حق است چون «عالم» و «قادر» و «اسمای افعال» بیان‌کننده افعال اوست؛ مانند «خالق» و «رزاق» (گوهرین، ۱۳۸۸، ج ۱: ۲۳۲). به‌طور کلی این اسما ظاهری دارد و باطنی که ظاهر آن بر همه کس آشکار است و باطن آن فقط بر همان انسان کبیر یا ولی و قطب و مرشد ظاهر است که در اذکار سالکان نسبت به استعداد و خلیقات او از آن استفاده می‌کنند (همان: ۲۳۳). اسم‌های الهی را نهایت نیست و معانی اسمای الهی نیز غایتی ندارد.

۲-۱ توقیفی بودن یا نبودن اسمای الهی

در بررسی اسمای الهی، یکی از مسائل مهم، توقیفی بودن یا نبودن این اسما است. آنها که به توقیفی بودن اسمای الهی باور دارند معتقدند: «جایز نیست اسم یا صفتی بر خدا گفته شود مگر آنکه در کتاب یا روایات یا اخبار صحیحه منصوص باشد» (بوالحسنی و فضلی، ۱۳۹۹: ۳۱۱). البته توقیف درباره اسمای علم مانند «الله» مطرح نیست. اختلافی هم اگر هست در باب اسمایی است که از صفت و افعال خدا اخذ می‌شود؛ مثلاً اسم «واجب» یا «علت‌العلل» را برخی جایز نمی‌دانند. نکته دیگر آنکه «توقیفی بودن اسمای الهی» در فقه و کلام با عرفان تفاوت دارد؛ در بحث فقهی و کلامی مراد از «اسما»، اسمای لفظی یا نوشتاری است؛ اما در فلسفه و عرفان، علاوه بر اسمای لفظی، از اسمای تکوینی نیز بحث می‌شود و مراد از توقیفی بودن اسمای الهی، اختصاص داشتن هر اسمی از اسماء‌الله تکوینی به موطن خاص خود است (همان).

در مرصادالعباد نویسنده از اسمای علم مانند «خدا» استفاده کرده است که در این باره توقیفی بودن اسمای الهی مطرح نمی‌شود. همچنین نجم رازی اسم‌هایی مانند «حضرت جلت»، «حضرت عزت»، «حضرت الوهیت» و «حضرت احدیت» را آورده است که در واقع وصفی برای «تحمید» و «تجلیل» است. اسمای الهی، «اگر به‌عنوان

وصف، در مورد دعا و ذکر و تحمید و تنزیه و تجلیل و امثال آن یا ترجمه لفظی به لفظ مرادف از قبیل اختلاف زبان‌ها باشد، چنانکه در فارسی «خدای» و در ترکی «تنگری» گویند جایز است؛ به این شرط که خدا را به اوصافی بخوانند که بدان‌ها موصوف است» (کمالی، ۱۳۸۷: ۷۸). به هر صورت تنوع نام‌های وصفی و استعاری و کنایی خدا در *مرصادالعباد* نشان می‌دهد که نجم‌رازی گرچه از نظر کلامی اشعری است، برخلاف بسیاری از اشعریان به توقیفی بودن اسما و صفات اعتقادی ندارد.

۲-۲ بسامد کاربرد اسمای الهی در عبارات‌های فارسی *مرصادالعباد*

مرصادالعباد از جمله متون خوش‌آهنگ و سرشار از احساس است که خواننده را به خود جذب می‌کند. موضوع این کتاب، عشق و عرفان است؛ به همین سبب عاطفه و احساس در سراسر این کتاب موج می‌زند و گاهی نثر را به شعر نزدیک می‌کند. در هر ارتباطی، بسیار مهم است که مخاطب با چه نامی خوانده می‌شود. علاوه بر کیفیت، کمیت نام‌بردن هم اهمیت بسیاری دارد؛ به نظر می‌رسد نام‌بردن‌های متعدد، نشانه تعلق خاطر باشد. در *مرصادالعباد* بسامد نام‌های خدا و تنوع و شیوه بیان آن تأمل‌برانگیز و حتی بی‌نظیر است.

پرکاربردترین نام‌های خدا در عبارات‌های فارسی *مرصادالعباد* عبارت‌اند از: «حق (تعالی)»، «خدا» و «خداوند»، «حضرت»، «حضرت (عزت)»، «حضرت (الوهیت)»، «حضرت جلت»، «احدیت»، «حضرت (ربوبیت)». در جدول زیر بسامد تکرار هر یک از اسمای الهی ذکر شده است:

جدول شماره ۱: بسامد کاربرد اسمای پرکاربرد الهی در عبارات‌های فارسی *مرصادالعباد*

حق (تعالی)	خدا و خداوند	حضرت	(حضرت) عزت	(حضرت) الوهیت	حضرت جلت	احدیت	ربوبیت
۳۵۰ بار	۱۳۴ بار	۵۶ بار	۵۵ بار	۲۷ بار	۱۷ بار	۱۷ بار	۱۱ بار

«حق» پرکاربردترین عنوان برای خداست. کاربرد عنوان «حق» تقریباً سه برابر کاربرد عنوان «خدا» در *مرصادالعباد* است. همچنین از «خدا» با عنوان مجازی «حضرت» نیز فراوان یاد شده است. نام‌های «باری» (۴ بار)، «رب العالمین» (۳ بار)، «محبوب» (۲ بار) و «خالق» و دیگر نام‌های خدای متعال نیز به ندرت به کار رفته‌اند. چنین تنوعی در کاربرد نام‌های خدا در دیگر متون عرفانی دیده نمی‌شود؛ برای مثال در *رساله قشیریه* «خدا» با این نام‌ها ذکر شده است: «خدا» (۷۸۳ بار)، «خداوند» (۶۳ بار)، «حق» (۲۳۶ بار)، «آفریدگار» (۵ بار)، «آفریننده» (۳ بار)، «معبود» (۳ بار)، «سلطان حقیقت» (۳ بار)، «ایزد» (۲ بار) «محبوب»، «رحمن»، «باری تعالی» و «صانع» (قشیری، ۱۳۷۹). نویسنده *رساله قشیریه* در کاربرد نام‌های مبارک خدا، تنوع چندانی به خرج نداده است. پرکاربردترین نام در *رساله قشیریه* «خدا» است و نویسنده از ظرفیت‌های بلاغی به‌ویژه «مجاز» برای استفاده از نام‌های خدا بهره نبرده است. در *کشف‌المحجوب* نیز اغلب، «حق» و «خدا» در جایگاه عنوان خدا قرار گرفته است؛ چنانکه در هفت باب اول این کتاب - که نیمی از کتاب را در بر می‌گیرد - ۲۱۷ بار عنوان «حق» (حق، حق تعالی، حق جل جلاله، حق سبحانه و تعالی، حق عز اسمه، حق تعالی و تقدس، حق عزوجل، حضرت حق، حضرت حق تعالی، حضرت حق جل جلاله)، ۱۳۲ بار عنوان «خداوند» (خداوند، خداوند تعالی، خداوند عزوجل، خداوند جل جلاله، خداوند تعالی و تقدس) و ۱۰۳ بار عنوان «خدا» (خدا، خدای تعالی، خدای

عزوجل، خدای جل جلاله، بارخدای) به کار رفته است (رک. هجویری، ۱۳۸۴). چنانکه دیده می‌شود، مؤلف کشف‌المحجوب از عنوان‌های «حق» و «خدا» همراه با صفت بسیار استفاده کرده است؛ درحالی‌که در مرصادالعباد تنوع نام‌های خدا و شیوه کاربرد آن - چنانکه نشان داده خواهد شد - حساب‌شده، هنری و ادبی است.

۲-۳ کارکردهای ادبی و معنایی اسمای الهی در مرصادالعباد

در زمینه کاربرد نام‌های خدا در مرصادالعباد، مهم‌ترین کارکردهای ادبی عبارت‌اند از:

۲-۳-۱ استفاده فراوان از مجاز در ذکر نام‌های خدا

«مجاز» استعمال لفظ در غیر معنی اصلی است (همایی، ۱۳۸۸: ۴۷). گونه‌ای از مجاز که در کاربرد نام‌های خدا در مرصادالعباد پرکاربرد است، مجاز به علاقه اشتقاق است. وابستگی و پیوند اشتقاقی از جمله علاقه‌های مجاز است و عبارت است از «جایگزین کردن صیغه‌ای به جای صیغه دیگری» (هاشمی، ۱۳۸۳، ج ۲: ۱۲۲). در زبان فارسی نیز این نوع مجاز کاربرد دارد؛ برای مثال در بیت زیر «بد»، مجاز از «بدی» به علاقه اشتقاق است:

دانش اندر دل چراغ روشن است وز همه بد بر تن تو جوشن است

(غلامرضایی، ۱۳۹۲: ۳۹)

بنابراین علاقه اشتقاق به کاربردن یکی از مشتق‌های لغوی به جای مشتق دیگری از همان ریشه است. از این نوع مجازها در مرصادالعباد برای بزرگداشت مقام حضرت حق، فراوان استفاده شده است؛ برای مثال در عبارت زیر «احدیت» مجاز از «خدای احد» است که با حذف موصوف و سپس افزودن پسوند «یت» به آن ساخته شده است:

«روح محمدی از پرتو نور احدیت پدید آمد» (نجم رازی، ۱۳۸۴: ۴۳). «چندین هزارسال از پرتو نور صفات جلال احدیت پرورش یافته بود» (همان: ۷۴؛ و نیز رک. همان: ۴۳، ۴۴، ۶۳، ۶۴، ۱۰۲، ۱۵۸، ۱۸۵، ۲۰۷، ۲۱۸، ۲۲۴، ۲۹۴).

در شاهد بالا، مضاف یعنی «خدا» از ترکیب‌های «نور احدیت» و «جلال احدیت» حذف شده و «احدیت» به جای «احد» آمده است. «احدیت» مصدر جعلی است. مصدر جعلی از اضافه شدن یای مشدد و تایی در آخر اسم ساخته می‌شود و معنای آن، صفت لازم آن اسم است؛ مانند: «ربوبیت» یعنی صفتی که «رب» دارای آن صفت است (ابن‌عقیل، ۱۳۸۲: ۲۰۴). درباره کاربرد نام خدای تعالی به صورت مصدر گفته شده است: «برخی از اسمای خدا مانند «السلام» و «الحق» و «العدل» وجه مصدری دارند. برخی از نحوین این قبیل از اوزان را ملحق به صیغه مبالغه دانسته‌اند؛ گویی که موصوف از شدت تجسم حدث در او به لفظ مصدری ذکر شود؛ مانند عادل که از شدت رفتار عادلانه در عدل تجسم می‌یابد» (آیینه‌وند و نیازی، ۱۳۷۹: ۶). در مرصادالعباد نیز بعضی اسمای خدا مانند «الوهیت»، «عزت»، «جلت» و «احدیت» وجه مصدری دارند؛ مانند:

«عزت ربوبیت از کبریا و عظمت با جان مستمند و دل دردمند آدم می‌گفت: من تو را از مثنی خاک ذلیل

بیافرینم» (نجم رازی، ۱۳۸۴: ۹۴؛ نیز رک. همان: ۹۶، ۲۱۱، ۲۱۸، ۲۳۹، ۳۰۳، ۳۳۶، ۳۳۷، ۴۴۶، ۲۱۸، ۳۲۰).

«الوهیت» نیز مجاز از «الله» است؛ زیرا الوهیت «نام مرتبه‌ای است که جامع جمیع مراتب اسما و صفات الهی است که از آن به تمامی حقایق وجود و احکام و مظاهر آن تعبیر می‌کنند. نام این مرتبه که بالاترین مراتب است از لحاظ اسمای الهی «الله» است» (گوهرین، ۱۳۸۸، ج ۱: ۲۶).

«نفس انسان بود که آینه جمال‌نمای حضرت الوهیت خواست بود» (نجم رازی، ۱۳۸۴: ۳؛ نیز رک. همان: ۱۹۴، ۳۴۵، ۱۹۶).

«صمدیت» مجاز از «خدای صمد» است که مضاف آن حذف شده است و «صمدیت» به جای «صمد» به کار رفته است: «روح پروانه شمع جمال صمدیت شود» (همان: ۱۸ و نیز رک. همان: ۲۲۴، ۳۸۱، ۲۲).

جدول شماره ۲: ذکر نام‌های مقدس خدا با مجاز اشتقاقی

نام‌های خدا	کاربرد مجازی	علاقه مجاز
الله (اسم)	الوهیت (مصدر)	اشتقاق
رب (اسم)	ربوبیت (مصدر)	اشتقاق
عزیز (صفت)	عزت (مصدر)	اشتقاق
جلیل (صفت)	جلت (مصدر)	اشتقاق
احد (صفت)	احدیت (مصدر)	اشتقاق
صمد (صفت)	صمدیت (مصدر)	اشتقاق

اما چرا نویسندگان از نام‌های مجازی استفاده کرده است؟ از نظر بلاغی کاربرد نام مجازی چه امتیازی دارد؟ پاسخ آن است که اگر لفظ حقیقی به کار رود همه جوانب معنی آن به ذهن می‌رسد؛ اما ابهام در مجاز، سبب می‌شود در خواننده شوقی برای جست‌وجو و طلب مفهوم تازه برانگیخته شود و این عاملی روانی است که سخن را تأثیر و نفوذی بیشتر می‌بخشد. همچنین امتیاز دیگر کاربرد این نام‌های مجازی این است که از نظر تلفظ و در زنجیره گفتار ممکن است ساده‌تر و خوش‌آهنگ‌تر باشد (شعبی کدکنی، ۱۳۷۰: ۱۰۶)؛ چنانکه در *مرصادالعباد* کاربرد مجازهای اشتقاقی، سبب خوش‌آهنگی و برجستگی شده است.

دلیل دیگر استفاده از مجاز برای ذکر نام‌های «خدا» آن است که راه‌های به وجود آمدن مجاز عبارت است از: اتساع، تأکید و تشبیه. «تأکید» سبب تفخیم می‌شود (همان) و برای ذکر نام معبود آفرینش مناسب است؛ برای مثال وقتی نویسنده می‌گوید: «الطاف ربوبیت» اغراق و تفخیم و بزرگ‌داشتی در سخن است که در ترکیب «الطاف رب»، آن مقدار مبالغه وجود ندارد.

با توجه به آنچه نقل شد، کاربرد نام‌های مجازی در *مرصادالعباد*، یک ویژگی منحصر به فرد است که سبب برجستگی زبان و غنای موسیقی متن شده است و با این کمیت و کیفیت در دیگر آثار عرفانی مانند *کشف‌المحجوب* و *رساله قشیری* دیده نمی‌شود.

۲-۳-۲ نام‌های کنایی «خدا» در *مرصادالعباد*

در *مرصادالعباد* گاه نویسندگان نامی مانند «پادشاه» را برای «خدا» آورده است؛ اما آن نام را با صفتی مثل «حقیقی» همراه کرده است تا آن را از مرز استعاره به سوی معنای حقیقی براند. در مثال‌های زیر منظور از «پادشاه»، «خدا» است که با صفت «تعالی و تقدس» (که مخصوص خداست) و صفت «حقیقی» مقید شده و «کنایه از موصوف» پدید آمده است. کنایه از موصوف آن است که «وصف اسمی را بگوییم و از آن خود اسم را اراده کنیم» (شمیسا، ۱۳۸۱: ۹۴).

«امید به عنایت بی‌علت و کرم بی‌نهایت پادشاه تعالی و تقدس چنان است که بیان و بنان این ضعیف را از

سهو و زلل و خطا و خلل محفوظ و مصون دارد» (نجم رازی، ۱۳۸۴: ۲۷).

جدول شماره ۳: نام‌های کنایی خدا در مرصادالعباد

لفظ کنایه	قراین استعاره‌نبودن	نوع کنایه
پادشاه حقیقی سلطان حقیقی	«احکم الحاکمین» از اسمای الهی است و پادشاه معنای واقعی دارد (خدا به پادشاه تشبیه نشده است و استعاره نیست؛ خدا واقعا پادشاه هستی است).	کنایه از موصوف
معلم غیب	با توجه به آیه «و علم الادم الاسماء...» (بقره: ۳۱)، معلم معنای واقعی دارد (خدا به معلم تشبیه نشده است و استعاره نیست؛ خدا واقعا معلم غیب است).	کنایه از موصوف
آفتاب حقیقی	بر اساس آیه «ان الله نور السماوات و الأرض» (نور: ۳۵) آفتاب معنای واقعی دارد (خدا به آفتاب تشبیه نشده است و استعاره نیست، خدا واقعا آفتاب و نور هستی است).	کنایه از موصوف
سلطان فرمانروای «و عنت الوجوه للحي القيوم»	«احکم الحاکمین» از اسمای الهی است و سلطان معنای واقعی دارد (خدا به سلطان تشبیه نشده است و استعاره نیست؛ خدا واقعا سلطان هستی است).	کنایه از موصوف

این نکته گفتنی است که فضای عرفانی متن و دیدگاه عارفانه نویسنده در تعیین شواهد یادشده برای کنایه مؤثر است.

۲-۳-۳ نام‌های استعاری خدا در مرصادالعباد

در ادبیات عاشقانه، معشوق، نام‌های استعاری بسیاری دارد؛ بت، نگار، ماه، صنم، طیب، لعبت و یوسف از آن جمله است؛ اما در نثر عرفانی مرصادالعباد، معشوق (خدا) نام‌های استعاری چندانی ندارد. در مرصادالعباد «یوسف» یکی از نام‌های استعاری است که برای خدا آمده است. در این شواهد معدود هم نویسنده پیش از این استعاره، تعبیر «معشوق اصلی» را ذکر کرده تا خواننده به روشنی دریابد «یوسف» همان «معشوق اصلی» یعنی خداست:

«دل که عاشق سوخته دیرینه است و چون یعقوب ساکن بیت‌الاحزان سینه است دیده به جمال یوسف روشن خواهد کرد» (نجم رازی، ۱۳۸۴: ۲۰۸).

«ماه معرفت»، «خورشید وحدت» و «مخدره غیب» از معدود نام‌های استعاری خدا در مرصادالعباد است: «اما این مخدره غیب را پیش ازین هیچ مشاطه از انبیا و اولیا نقاب عزت از رخساره برنینداخته‌اند» (همان:

۱۱۸).

در پایان این بحث بیانی به این نکته پرداخته می‌شود که چرا از «استعاره» برای ذکر نام‌های خدا به ندرت

استفاده شده است؟ در استعاره دو چیز «دور از هم» و متباین (مستعارله و مستعارمنه) در کنار هم قرار می‌گیرند؛ اما «باید تلازم میان آنها به‌طور کامل و دقیق برقرار باشد» و «در کار برقراری این پیوند باید رعایت شباهت ظاهری» بشود؛ «چندان‌که اختلاف آن دو چیز - از نظر چشم و حس - به همان اندازه روشن و آشکار باشد که ارتباط و ائتلاف آنها از نظر عقل و حدس» (شفیعی کدکنی، به‌نقل از جرجانی، ۱۳۷۰: ۱۲۱). با توجه به سخنان عبدالقاهر جرجانی به نظر می‌آید یکی از دلایل کم‌بودن نام‌های استعاری خدا این است که اگر «خدا»، «مستعارله» قرار گیرد، برقرار کردن سازگاری میان «مستعارله» و «مستعارمنه» کار دشواری خواهد بود.

۲-۳-۴ ذکر نشدن نام خدا به سبب شدت پیدایی

در *مرصادالعباد* بسیار اتفاق افتاده که از ترکیبی اضافی مثل «عنایت خدا»، فقط مضاف ذکر شده است و مضاف‌الیه که جایگاه ذکر نام خدا بوده، حذف شده است؛ اما از شدت پیدایی، آشکار است که مضاف‌الیه «خدا» است: «عنایت بی‌علت {خدا} از کمال عاطفت یکبارگی به دستگیری «عیسی الله ان یتوب علیهم» برخیزد» (نجم رازی، ۱۳۸۴: ۳۵۸).

«پس حکمت بی‌نهایت و قدرت بی‌غایت {خدا} آن اقتضا کرد که در وقت تخمیر طینت آدم، به ید قدرت در باطن آدم که گنجینه خانه غیب بود دلی زجابه صفت بسازد» (همان: ۱۲۱).
 «آن روح پاک که چندین هزار سال در خلوت خاص {خدا} بی‌واسطه، شرف قربت یافته بود» (همان: ۱۰۲).
 «آتشی از سرادقات جلال و عظمت {خدا} درآمد» (همان: ۸۰).
 از این نمونه‌ها در *مرصادالعباد* بسیار دیده می‌شود.

۲-۴ کاربرد معنایی «حق»، «خدا» و «حضرت» در *مرصادالعباد*

نام‌های خدا در *مرصادالعباد* بسیار است و هریک از این نام‌ها در جایگاه‌های خاص خود به کار رفته است؛ برای مثال در عبارت زیر دو واژه «خدا» و «حضرت» آمده که از نظر زبانی و لحن گوینده تأمل‌برانگیز است؛ مرید از واژه «خدا» استفاده کرده است و شیخ ابوسعید که عارفی بزرگ بود به دلیل تفخیم و بزرگداشت حضرت حق، از واژه «حضرت» استفاده کرده است:
 «وقتی مریدی از آن شیخ ابوسعید رحمة الله علیه وضو ساخته بود. در خلوتخانه رفت. نعره‌ای بزد و بیرون دوید، گفت: خدای را بدیدم. شیخ احوال دانست، فرمود: ای کارنا دیده آن نور وضوی تو بود. تو از کجا هنوز و آن حضرت از کجا؟» (نجم رازی، ۱۳۸۴: ۳۰۱).

عبارت بالا نشان می‌دهد هریک از نام‌های متعالی خدا، کاربرد مشخصی دارند. یکی از موارد تعیین‌کننده در کاربرد نام‌های خدا، آن است که چه کسی و با چه جایگاه اجتماعی و فرهنگی از «خدا» نام می‌برد. در ادامه به کاربرد معنایی مهم‌ترین نام‌های خدا در عبارات فارسی *مرصادالعباد* پرداخته می‌شود.

۲-۴-۱ «حق»

«حق» اسمی است از اسامی خدای تعالی و نزد صوفیان، مراد از آن ذات خداوند عزوجل است که شناسایی آن برای کسی میسر نیست؛ چون این ذات را مانند و نظیری نیست و تضاد و مماثلت در آن راه ندارد؛ بلکه نوری است که شامل همه ذرات کائنات شده و اظهر و اجلی از جمیع مفهومات و بدیهیات است» (گوهرین، ۱۳۸۸، ج ۳: ۲۳۸). «حق از اسامی حسنی خدا است که ده بار در قرآن تکرار شده است. چهار آیه در قرآن بیان می‌کند که

«الله» همان «الحق» است؛ همچنین «الحق» در روایات حاوی نود و نه اسم حسناى الهی ذکر شده است (مبلغ، ۱۳۸۸، ج ۳: مدخل حق). صوفیه «خدا» را با نام «حق» می‌خوانند؛ زیرا وجود خدا نزد ایشان ثابت است و نیازی به اثبات ندارد (زرین‌کوب، ۱۳۶۴، ج ۲: ۷۲۵).

در فضای عرفانی مرصادالعباد، «خدا» بیشتر با نام «حق» یاد می‌شود؛ هرچا از «خدا» با عنوان معشوق عارفان یاد کرده، اغلب لفظ «حق» استفاده شده است. «حق» از اسمای حسناى خداست و در قرآن ده بار به کار رفته است؛ همچنین برای عارفان و اهل تصوف، در مرتبه فنا، یکی از عالی‌ترین اذکار، ذکر «الحق» است؛ زیرا ایشان از مرتبه شهود افعال و صفات ارتقا یافته و به مرتبه شهود ذات الهی رسیده‌اند و ظواهر را نمی‌بینند. «کاربرد خاص واژه حق در سیاق دینی و در اصطلاحات صوفیه، نمایانگر متعالی‌ترین و به یک معنا باطنی‌ترین معنای این کلمه است که بر واقعیت خدا به منزله امری ثابت و استوار و فراگیر دلالت دارد» (فنا و عباسی، ۱۳۹۳: مدخل حق).

در مرصادالعباد «حق» در جایگاه‌های زیر به کار رفته است:

- هرگاه آیه‌ای از قرآن یا سخنی از حضرت حق در متن مرصادالعباد آمده، «خدا» با نام «حق تعالی» ذکر شده است:

«حق تعالی می‌فرماید: انما اموالکم و اولادکم فتنه» (نجم رازی، ۱۳۸۴: ۵۰۵؛ رک. همان: ۴۷، ۲۰۱، ۵۲۳، ۵۰۰، ۴۸۱، ۴۸۶، ۴۹۲، ۵۲۴، ۵۲۷، ۵۳۷، ۵۴۰، ۵۴۱، ۱۸۱، ۱۹۳، ۱۴۵، ۶۹۰).

- هرگاه از آفرینش انسان و آفرینش روح انسان و عالم غیرمادی سخن رفته، خدا با نام «حق تعالی» ذکر شده است:

«حق تعالی آب و گل آدم را در میان مکه و طایف پرورش می‌داد» (همان: ۱۴۹؛ نیز رک. همان: ۶۸، ۳۸، ۵۲، ۳۷، ۵۹، ۷۷، ۱۰۳، ۱۰۳، ۱۵۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۷۵، ۶۴).

- هرگاه از مقربان درگاه سخن رفته است:

«بعضی بندگان باشند که حق تعالی حجاب از پیش نظر ایشان برگیرد» (همان: ۱۰۹؛ نیز رک. همان: ۱۲۳، ۱۴۷، ۱۹۲، ۲۳۳، ۳۶، ۲۴۷، ۳۱، ۵۳۸، ۵۱۷).

با توجه به شواهد بالا «حق» نامی از نام‌های متعالی خداست که در فضاهای عرفانی متن مرصادالعباد - که «خدا» در جایگاه معشوق انسان قرار می‌گیرد و فاصله میان انسان و معبود کم می‌شود - به کار رفته است.

۲-۴-۲ خدا

«خدا» نام ذات باری تعالی و مترادف الله است. در مرصادالعباد واژه «خدا» در فضاهای ناب عرفانی ذکر نشده است؛ به همین سبب لفظ «خدا» در ۵۲ صفحه ابتدای کتاب مرصادالعباد به کار نرفته است؛ زیرا این صفحات سرشار از احساس و عاطفه عرفانی است و قصه آفرینش انسان در فضایی عاشقانه و عارفانه تعریف می‌شود؛ هرگاه با نگاهی فلسفی و تاریخی و اجتماعی از صاحب هستی سخن به میان آمده، لفظ «خدا» آورده شده است: «بدان پادشاه را سه حالت است: اول حالت او با نفس خویش، دوم حالت او با رعایا، سوم حالت او با خدای خویش» (نجم رازی، ۱۳۸۴: ۴۳۲) ترکیب‌های «خلق خدا» (همان: ۴۴۴، ۴۴۸، ۴۵۵)، «بندگان خدا» (همان: ۵۱۰)، «حدود خدا» (همان: ۴۲۳) نیز نشان می‌دهد که «خدا» در مرتبه آفریدگار و صاحب دنیا و مافیها در نظر بوده است. عنوان

«خدا» در مراتب زیر در *مرصادالعباد* به کار رفته است:

- هرگاه دربارهٔ دین و شریعت و مسائل و توصیه‌های دینی سخن رفته است:

«هر پیغامبری کتابی دارد از **خدای**» (همان: ۱۳۸)؛ «قرآن و علم شریعت جمله بیان راه **خداست**» (همان: ۲۵۱).

- هرگاه دربارهٔ خلق و ویژگی‌های آنها سخن می‌گوید:

«**فضل خدای** از خلق **خدای** دریغ ندارد» (همان: ۴۵۵)؛ «پیوسته در هر کار که باشد جانب **خدای** نگه دارد و از

آن احتراز کند که کار به صورت با خلق راست کند و جانب **خدای** مهمل گذارد» (همان: ۴۶۷).

۲-۴-۳ خداوند

«خداوند» از ترکیب «خدا» و پسوند «وند» ساخته شده است. «وند» از جمله پسوندهای سترون است و در واژه «خداوند» معنای نسبت دارد (کلباسی، ۱۳۸۷: ۱۰۵). «خداوند» نامی از نام‌های الهی است که به معنی مولی (مقابل بنده) نیز به کار رفته است. «خداوند» به معنی آقا، بزرگ، پادشاه، مولا و نوعی خطاب توقیری برای پادشاهان و وزیران و فرماندهان و صاحبان مقام به کار رفته است (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل خداوند)؛ اما لفظ «خداوند» (بدون «الف» ندا و «ی» صفت نسبی) در *مرصادالعباد* به ندرت ذکر شده است. در عبارت‌های فارسی *مرصادالعباد* «خدا» تنها با لفظ «خداوندا» منادا قرار گرفته است.

واژه «خداوند» در *مرصادالعباد* کم‌کاربرد است؛ اما کاربرد آن به صورت صفت نسبی «خداوندی» فراوان است؛ از آن جمله است: حضرت خداوندی (۳۱ بار)، صفات خداوندی (۱۲ بار)، الطاف خداوندی (۳ بار)، کار خداوندی، انوار خداوندی، ذات پاک خداوندی، قدرت خداوندی، فرمان خداوندی، ثنای خداوندی، عز خداوندی، حکمت خداوندی، کرم خداوندی و خلافت خداوندی.

«از حضرت **خداوندی** امداد لطف به هریک از خلوتیان می‌رسید» (نجم رازی، ۱۳۸۴: ۵۳۸).

به نظر می‌رسد در این باره نیز مجاز به علاقهٔ اشتقاق به کار رفته است؛ هرگاه معبود با عظمت و با هیبت باشد، اشارهٔ مستقیم به نام او خلاف رعایت مقام اوست؛ بنابراین صفت نسبی «خداوندی» به جای «خدا/ خداوند» آمده است؛ از این رو در مثال اخیر خلاف احترام و عظمت معبود است که گفته شود: «امداد لطف از خدا به هریک از خلوتیان می‌رسید»؛ پس در مرحلهٔ اول «حضرت» پیش از نام خدا قرار می‌گیرد و سپس صفت نسبی «خداوندی» به جای «خدا» می‌آید. اوج زیبایی کاربرد صفت نسبی «خداوندی» آن است که «خداوندی» به تنهایی ذکر شده است:

«چندین گاه است تا درین مثنی خاک به **خداوندی** خویش دست‌کاری می‌کنی» (همان: ۷۸)

در عبارت اخیر نیز «خداوندی» مجاز از «قدرت خداوندی» به علاقهٔ مضاف و مضاف‌الیه است (رک. شمیسا، ۱۳۸۱: ۴۷). در این جمله مضاف یعنی «قدرت» حذف شده است و مضاف‌الیه (خداوندی) جانشین مضاف (قدرت) شده است.

۲-۴-۴ حضرت

حضرت نیز از نام‌هایی است که در *مرصادالعباد* در خطاب به خدا از آن استفاده شده است. «حضرت» به معنی حضور (مقابل غیبت)، جانب، نزد، خدمت، مجلس، درگاه، شهر و پای‌تخت است (دهخدا، ۱۳۷۷: ذیل حضرت). در

۳- نتیجه‌گیری

کاربرد نام‌های خدا در *مرصادالعباد* ویژگی‌هایی دارد که مهم‌ترین آنها عبارت است از: ۱) کاربرد فراوان نام‌های خدا که از طریق مجاز، به‌ویژه مجاز به علاقه اشتقاق ساخته شده است و علت آن تفخیم و بزرگداشت شأن معبود است؛ ۲) نام‌های کنایی خدا نیز در *مرصادالعباد* فراوان است؛ کنایه از موصوف یعنی ذکر ویژگی‌ها و صفت‌هایی که بر نام موصوف دلالت می‌کند و این نام‌ها نیز در *مرصادالعباد* تأمل‌برانگیز است؛ ۳) کاربرد نام‌های استعاری برای «خدا» بسیار نادر است؛ یکی از دلایل کم‌بودن نام‌های استعاری خدا این است که اگر «خدا»، «مستعارله» قرار گیرد، برقرارکردن سازگاری میان «مستعارله» و «مستعارمنه» کار دشواری خواهد بود؛ ۴) در برخی از ترکیب‌های اضافی که «خدا» مضاف‌الیه بوده است، مضاف‌الیه یعنی «خدا» از شدت پیدایی و آشکاربودن حذف شده است.

در این پژوهش بررسی کاربرد معنایی نام‌های خدا در *مرصادالعباد* نشان داد که «حق» نامی است که در عبارت‌ها و فضاهای ناب عرفانی *مرصادالعباد* به کار رفته است؛ به عبارت دیگر «حق» نام عرفانی خدا است؛ اما «خدا» در عبارت‌های با محتوای ناب عرفانی کمتر ذکر شده است و آنجا به کار رفته است که معبود نه در نقش معبود عرفانی، بلکه در جایگاه «خالق» مدنظر بوده است. نکته دیگر اینکه به‌صورت متعدد، صفت نسبی به‌جای نام خدا استفاده شده است؛ زیرا معبود آنچنان بلندمرتبه است که اشاره مستقیم به نام او خلاف ادب است و ادب بندگی حکم می‌کند که با صفت نسبی و به‌صورت غیرمستقیم به نام او اشاره شود.

کاربرد دو نام «حضرت عزت» و «حضرت جلت» در *مرصادالعباد* چنان است که گویی «حضرت عزت» از اسمای جمالی و «حضرت جلت» از اسمای جلالی است؛ «حضرت عزت» در عبارت‌هایی به کار رفته است که سخن از لطف و محبت و انس با خدا بوده است و «حضرت جلت» در جمله‌هایی کاربرد یافته که قدرت و هیبت خدا یا هشدار به بندگان بیان می‌شده است.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. آیین‌وند، صادق؛ نیازی، شهریار (۱۳۷۹). «معناشناسی اسماء الحسنی»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، شماره ۱۵۳ و ۱۵۴، ۱-۱۸.
۳. ابن عقیل، بهاء‌الدین عبدالله (۱۳۸۲). ترجمه و شرح ابن عقیل، ترجمه سید علی حسینی، قم: دارالعلم.
۴. بوالحسنی، رحمان؛ فضل‌ی، علی (۱۳۹۹). «بررسی تطبیقی توفیقیت اسما و صفات الاهی»، پژوهش‌نامه مذاهب اسلامی، سال هفتم، شماره چهاردهم، ۳۱۰-۳۳۴.
۵. دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷). لغت‌نامه، تهران: روزنه، مؤسسه چاپ و انتشارات دانشگاه تهران.
۶. زرین‌کوب، عبدالحسین (۱۳۶۹). دنباله جستجو در تصوف ایران، تهران: امیرکبیر.
۷. _____ (۱۳۶۴). سرنی، ج ۲، تهران: نشر علمی.
۸. شفیع‌ی کدکنی، محمدرضا (۱۳۷۰). صور خیال در شعر فارسی، تهران: آگاه.

۹. شمیسا، سیروس (۱۳۸۱). بیان و معانی، تهران: فردوس، چاپ هفتم.
۱۰. _____ (۱۳۹۷). سبک‌شناسی نثر، تهران: میترا.
۱۱. صفا، ذبیح‌الله (۱۳۶۸). تاریخ ادبیات در ایران، تهران: فردوس، چاپ پنجم.
۱۲. غلامرضایی، محمد (۱۳۹۲). «مجاز از دیدگاه بلاغت»، مطالعات زبانی بلاغی، سال چهارم، شماره هشتم، ۱۶۸-۱۴۱.
۱۳. فنا، فاطمه؛ عباسی، بابک (۱۳۹۳). «حق و حقیقت، دو مفهوم و اصطلاح در فلسفه و عرفان اسلامی»، دانشنامه جهان اسلام، ج ۱۳، تهران: بنیاد دایرة المعارف اسلامی.
۱۴. فتوحی، محمود (۱۳۹۰). سبک‌شناسی: نظریه‌ها، رویکردها و روش‌ها، تهران: سخن.
۱۵. قشیری، عبدالکریم (۱۳۷۹). رساله قشیریه، ترجمه ابوعلی حسن بن احمد عثمانی، به تصحیح بدیع‌الزمان فروزانفر، تهران: علمی و فرهنگی.
۱۶. کتیبه، کتابون؛ نیکویخت، ناصر؛ خزعلی، انسیه؛ قبادی، حسینعلی (۱۳۹۷). «بررسی مقایسه‌ای سیر اسماء جمالی خداوند در متون عرفانی قرن‌های چهارم و ششم» (مطالعه موردی: کشف‌المحجوب و روح‌الأرواح)، دوفصلنامه ادبیات عرفانی دانشگاه الزهراء (س)، سال دهم، شماره ۱۹، ۲۷-۵۵.
۱۷. کتیبه، کتابون؛ نیکویخت، ناصر؛ خزعلی، انسیه؛ قبادی، حسینعلی (۱۳۹۸). «بررسی سیر تحول اسماء جلالی در متون عرفانی قرون چهارم و ششم» (مطالعه موردی در کشف‌المحجوب و روح‌الأرواح)، فصلنامه پژوهش‌های ادبی، سال ۱۶، شماره ۶۴، ۱۳۵-۱۶۷.
۱۸. کلباسی، ایران (۱۳۸۷). ساخت اشتقاقی واژه در فارسی امروز، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ سوم.
۱۹. کمالی، مرتضی (۱۳۸۷). «توقیفی‌بودن اسمای الهی از منظر متکلمان، فقها، عرفا»، کلام اسلامی، شماره ۶۷، ۷۸-۶۵.
۲۰. گوهرین، صادق (۱۳۸۸). شرح اصطلاحات تصوف، تهران: زوار.
۲۱. مبلغ، سیده زهرا (۱۳۸۸). دانشنامه جهان اسلام، ج ۱۳، تهران: بنیاد دایرة المعارف اسلامی.
۲۲. میری، محمد (۱۳۹۸). «بررسی تاریخی مراتب پیوند سالک با اسمای الهی در مکتب ابن عربی»، ادیان و عرفان، سال پنجاه و دوم، شماره یکم، ۱۶۳-۱۴۳.
۲۳. نجم رازی، عبدالله بن محمد (۱۳۸۴). مرصادالعباد، به اهتمام محمدامین ریاحی، تهران: علمی و فرهنگی.
۲۴. نظریور، حامد (۱۳۹۸). «رویکرد و روش ابن‌برجان در شرح اسمای الهی»، ادیان و عرفان، سال پنجاه و دوم، شماره یکم، ۱۶۵-۱۷۹.
۲۵. هاشمی، احمد (۱۳۸۳). ترجمه و شرح جواهرالبلاغه، ترجمه حسن عرفان، قم: بلاغت.
۲۶. هجویری، ابوالحسن علی بن عثمان (۱۳۸۴). کشف‌المحجوب، به تصحیح محمود عابدی، تهران: سروش.
۲۷. همایی، جلال‌الدین (۱۳۸۸). فنون بلاغت و صناعات ادبی، تهران: نشر هما.